

ARVAMUS

ARVAMUSED: ÜLIKOOLI 2A, 51003 TARTU, TEL 739 0358, JYRI.SAAR@POSTIMEES.EE

KRISTA PIIRIMÄE, KUNSTIAJALOOLANE

Tarvase restorani loodud Elmar Kitse teosel on väga lai kultuuriline tähendus. Just selle maali ees on turistidele kõige sobivam rääkida, miks nimetatakse selle valmimise aastakümnet kuldseks.

Elmar Kitse seinamaal ja Süku

Tulevase südalina kultuurikeskuse võistlustööd on nüüd esitatud, konkursi alates maaliti seminaril suurejoonelisi visioone tulevases keskses. Ühes asjas võtaksin küll hoogu maha: Tartu ei vaja sinna mitut söögikohta juurde, neid on juba praegu nii palju, et enamik on pooltühjad ning lähivad järjest pankrotti. Ja teisest küljest pean väga-väga vajalikuks meenutada Kitse seinamaali, millega Süku planeerijad ei ole arvestanud. Seetõttu olen sunnitud kirjutama sel teemal kolmanda artikli, pika ja põhjaliku, et see taies enam kellelegi kahe silma vahele ei jää.

Tartu tarbijate kooperatiiv (TTK) tellis Elmar Kitselt seinamaali kaubamaja juurde kerkinud restorani Tarvas ja see valmis 1965. aastal. Kuigi kaubamaja avati 20. detsembril 1966, said Leili Parhomenko mälestuste järgi kunstikooli õpilased juba sügisel seinamaali näha. Kõik olid vaimustuses. Restorani Tarvas seinamaal, mis hakkaski seda nime kandma, laius oma mõõtmetega 2,6 x 9 meetrit üle terve seina ja oli ennenägematult avangardne.

Elmar Kitse poole pöördumises ilmnis tellija asjatundlikkus. Andekal kunstnikul oli oskust manipuleeri-

da võimudega ja oma tahtmi läbi suruda. Näiteks tegi ta koos Richard Sagritsa ja Evald Okasega oktoobrirevolutsiooni 30. aastapäevaks (1947) Estonia teatrile laemaali, mis päästis kõiki kolme kunstnike liidust välja viskamisest. Kaks aastat hiljem jälle maalis täisabstraktipildi, kleepis sinna peale vaevumärgatava foto rebasest ja pani nõuetekohase pealkirja «Kompositsioon rebasega».

Loomulikult pidi kunstnik tegema ideoloogilise kontrolli jaoks seinamaali kavandi. Kavand oli selline, mida oli võimalik väga ideelisena esitada. Seinamaali peateemaks oli nõukogude eesrindlik põllumajandus, restorani puhul nagu rusikas silmaauku.

Juba kompositsiooniline lahendus on monumentaalne. Alumine kolmandik on tihealt täidetud lillepottide ja muuga, kust kõrgub viis figuraalkompositsiooni, sambakujulisena, mis annab neile võimusa sümbolise tähenduse. Peorietes sportlikud naised hoivad ja kannavad käes, korvides ning liudadel head ja paremat, pea kohale tõstetud liua motiiv oli nõukogude kunstis eriti populaarne.

Seinamaali peateemaks oli nõukogude eesrindlik põllumajandus, restorani puhul nagu rusikas silmaauku.

Kits, kelle teine hobi maalimise kõrval oli viiulimäng, oli restorani muusikute jaoks reserveerinud keskmise samba. Esiplaani mängitakse saksofoni, mis Stalini ajal oli keelatud pill, teine mees puhub pasunat, üks naine mängib kontrabassi, teine plaksutab käsi, taamal on tekliga noormees.

Käsitluslaadi iseloomustab picassolik nurgeline stilisatsioon, mida harrastasid paljud avangardkunstnikud. Picasso eeskujul oli Nõukogude Liidus enam aktsepteeritud, ta oli kommunistliku partei liige ja mõtles välja valge tuvi rahu sümbolina.

Vormi seisukohalt oli Kits kõige julgem sammastevaheliste tühjuste täitmisel ebamääraste inimgruppidega: me ei saa aru, kes naine, kes mees, millega tegelevad, misasja on neil kommunismi ülesehitamisega? See on põnev.

Alumises kolmandikus, kus ei olnud figuure, on stili-

satsioon kohati jõudnud täisabstraksionismi.

Kunstimuuseumis korraldatud näitustele kultuuriministeeriumi žürii sellist kunsti ei lubanud, seda kinnitavad kataloogid. Kultuuriministeeriumivälistel asutustel oli suurem vabadus.

TTK hakkas hoonet lammutama 2013. aastal ja esimesena tundis seinamaali saatuse vastu huvi Tartu Postimehe ajakirjanik Jüri Saar (TPM 21.3.13). Seejärel andis linnavalitsus lammutusloa tingimusel, et maal teisaldatakse ja säilib. Kuidas kaheksa spetsialisti eesotsas Hilka Hiiopiga selle riskantse ja eksperimenteeriva ettevõtmisega edukalt toime tulid, saab lugeda muinsuskaitse aastaraamatust 2013 Hilka Hiiopi ja Ülle Juki artiklist «Tarvase restorani seinpannõu».

Seinamaal viidi hoiule ERMi ja Enrico Talvistu hak-

Elmar Kitse panno endises Tarvase restoranis aastal 2009.

MARGUS ANSU

kas ühel hetkel selle pärast muret tundma (TPM 19.11.2018). Mina kirjutasin kaks artiklit (23.11.2018 ja 13.9.2021), teises röömustasin, et see pannakse üles kõige väarikamasse kohta Sükusse.

Sest sellel teosel on väga lai kultuuriline tähendus. Just selle maali ees on turistidele kõige sobivam rääkida, miks nimetatakse seda aastakümnet kuldseks. Ning paljudes valdkondades olid Tartu haritlased eestvedajad: avalikustati abstraktne kunst, vabavärs, teatriuendused, üliõpilaspäevad.

Hilka Hiiop ja Ülle Jukk lõpetasid 2013. aastal artikli lootusega, et see leiab endale õige koha: «Et Kitse kunstiteos ei jääks taieseks, mis meenutab filmi «Keskea röömu»».

Nüüd oli professor Hiiop õnnelik: «Puhast röömu, et lõpuks on Tarvas Kits taas päevakorras. /---/ Nüüd ei saa see asi ometi untsu minna. See on olnud mul endal üks tööline piin ja hingevalu, et Kitse üks tipposeid seisab niivõisi ERMi hoidlates unustuses.» (e-kiri 2.5)

Linnaarhitekt Tõnis Arjus kommenteeris, et Süku võistlustingimustes ei ole Kitse seinamaali nimetatud, sest see on liiga detailne info. Ta lisas, et sellegipoolsest ei ole teose Sükus eksponeerimine välistatud.

Mälestusi isast

Aasta siis oli kuuskümmend viis ...» Ei, aasta oli 1967, kui asusin õhetavi põsi üle Tartu Tammsaare-nimelise 1. keskkooli läve, et saada targaks ja heaks inimeseks. Olime pinginaabriga nagu valgete tutipaeltega ehitatud nupsukesed esimeses pingis, otse õpetajalaua vastas.

Oi kuidas pinginaabrit kadestasin isa pärast! Oli võimalus sünnipäeval käia, kus issi näitas meile tütre filmitud kaadreid. Eriti naljakas, kui ta filmi tagurpidi käima pani. Kord ladus issi meid autosse ja viis linnaserva, kus lasi lapse sünnipäeva auks rakette.

Ja kui oli kevadine klassi-ekskursioon Valgemetsa, meisterdas ta isa nõiamaja veeres haljal aasal meile pajupille. Selline asi ei saa ununeda! Hiljem õpetas isa teda autot juhtima ja üldse jumaldas tüdruki järgitult.

Kahetsesin, miks mul sellist isa ei ole. Lapse aru, mis teha. Jah, mul oli isa, keda ma

SIIRI LAIDLA kirjanik

väga armastasin ja kelle armastust pälvida püüdsin. Tema oli aga hoopis invaliid. Isa kaotas 15-aastase noorukina nägemise ja küünarnukist alates vasema käe. Süüdlaseks granaat. Ehk sõda, mis pillutas metsa ja põlule igasugu laskemoona.

Kuidas ta mu emaga kohutus ja mis edasi sai, väärrib lausa romaani mõõtu selgitust. Isa tuli Tartusse, kus oli pimedate kool. Temast sai EPÜ Tartu õppe- ja tootmiskombinaadi asedirektor, kes lükkas käima (või taastas) vaegnägijate isetegevuse, puhkpilliorkestri, raadiosõlme, lauluansambli ja pimedate muusikute turneed.

See oli meeletu üle-eestilise ringi kappamine oludes, kus polnud ei telefone ega muid sidevahendeid. Vahel sõideti rongiga, vahel kolhoosi veokiga. Kuidas see kamp õigeks ajaks kokku saadi, kaasas pilid ja esinemisrõivad – müstika! Rahvamajades kõlas aga sageli pimedate artistide muusika ja laul. Sellest ajajärgust räägib ka Aldo Kalsi mahukas teos «Tartu pimedad muusikud 1938–1972».

Kui selles valguses võrrelda minu ja pinginaabri isa, siis pole nende elu ja saatus üldse võrreldavad.

Vahel muutus mu meel kurvaks, kui pidin isa igal tööpäeval bussipeatusest koju talutama või muid vältimatuid asju tegema, mida pime inimene teha ei saa. Mõtlesin siis endale välja ideaalisa, ja uskuge või mitte, üks selline kuu leidis minu jaoks Juhan Smuuli luuletuses «Mälestusi isast». Puhkesin seda luge-

des alati nutma, eriti kui tuli koht «Ja mäletan: kord õhtul ta ei tulnud. Torm. Laine laksus päris õue all».

Elasin seda ootusevalu nii väga kaasa! «Ta viimaks hilisõhtul tuli siiski!»

Ei teadnud siis, et luuletuse autor on küüniline stalinist, kes kaudselt süüdi ka minu isa traagikas.

Sõda! Sõda vajutas kõigele pitseri. Kui poleks olnud sõda, saanuks mu isast arhitekt, mis oli olnud tema unistus ja eesmärk. Saatuse tahtel osutus ta suurepäraseks lauljaks (käis ka Tartu muusikakoolis) ja vaegnägijate eluolu organisaatoriks. Parteiaga polnud tal kunagi pistmist. Ka meie suguvõsas oli Siberisse saadetuid, aga mind ei kasvatatud mingi erilise eestluse vaimus. Olime tavaline eesti pere.

Koolis tehtud ajupesumõjus muidugi omajagu. Kogu

see oktoobrilaste, pioneeride, komnoorte asi.

Kui kuulud, oled pai; kui ei kuulu, oled ai! Pioneeritoas oli alati huvitav viibida, sinna kogunes ikka õpilaste aktiivsem osa. Mu lemmik ja salaarmastus oli näiteks Andrus Oövel, toonane malevanõukogu aktivist. Oh, nüüd on see südamesaladus kah välja öeldud!

Ikkagi, kuidas puutub see jutt Juhan Smuuli bareljeefi alles jätmissesse või maha võtmisse? Meil kõigil on mälestused. Ja mälestuste mälestu-

Aga ma ei usu, et kui Juhan Smuuli bareljeef eemaldatakse, kaovad ka küüditatute ja nende järeltulijate pained ja halvad unenäod.

sed. Jutud ja lood, mida pajatasid vanavanemad või tuttavad, kes küüditamise läbi tegid.

Meil on raamat ja film «Seltsimees laps», meil on raamat ja film «Tõrjutud mälestused». Soovime seda ajajärku unustada, samas ei soovi ka, kuniks kas või üksainus toda aega õigustav puuslik või postament püsti püsib. Aga ma ei usu, et kui Juhan Smuuli bareljeef eemaldatakse, kaovad ka küüditatute ja nende järeltulijate pained ja halvad unenäod.

Ainus võimalus on andestada. Teistele, iseendale. Kuigi jah, praeguse Ukraina sõja oludes on see jesuiitlik soovitus. Ent viha õhutamine pole põrmugi parem lahendus. Püüdkem oma hinges leida koht, kus süüdistamine ja andestamine leiaksid tasakaalupunkti. Ja mälestused isast oleksid kõigi jaoks toredad. Paljud lapsed kasvavad tänapäevalgi üles isata. Aga see on juba teine teema.